

University of Groningen

Politieke kennis en politieke vorming

Vis, Johannes Christiaan Philippus Marie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1995

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Vis, J. C. P. M. (1995). *Politieke kennis en politieke vorming: Een studie naar de parate kennis van docenten geschiedenis & staatsinrichting en docenten maatschappijleer van politieke zaken*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Samenvatting en discussie

12.1 Samenvatting

12.1.1 Opzet van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is het leveren van een bijdrage aan de kennis over de vakbekwaamheid van docenten politieke vorming in het voortgezet onderwijs, teneinde een meer doeltreffende politieke vorming te bewerkstelligen. De centrale vraag in dit onderzoek luidt: welke van de twee categorieën docenten politieke vorming (docenten geschiedenis & staatsinrichting of docenten maatschappijleer) is, vakinhoudelijk gezien, beter toegerust voor de politieke vorming van middelbare scholieren? Deze vraag vindt zijn grond in de competentiestrijd tussen docenten geschiedenis & staatsinrichting en docenten maatschappijleer over die vorming. Zowel bij maatschappijleer - en wel in het bijzonder bij het examenthema politieke besluitvorming - als bij staatsinrichting is gekozen voor een politicologische benadering van de leerinhoud. Een taakverdeling of onderlinge afstemming is uitgebleven. De gevolgen zijn een overlap in leerinhoud en onnodige herhaling. In hoofdstuk 1 wordt aangegeven dat als opzet van het onderzoek naar de vakbekwaamheid gekozen is voor het meten van de parate politieke kennis. Een secundaire onderzoeksvraag is, of een eventueel verschil in politieke kennis tussen geschiedenis- en maatschappijleerdocenten te verklaren is uit een verschil in vakopleiding en/of uit een verschil in de mate van politieke interesse, de mate van mediagebruik, geslacht en leeftijd. Voorafgaand aan de probleemstelling met de onderzoeksvragen en verwachtingen, wordt het onderzoek geplaatst tegen de achtergrond van het thema democratie en politieke kennis, en van dat van vorming tot staatsburgerschap. De onderzoeksgroepen zijn geschiedenis- en maatschappijleerdocenten van vóór de instelling van de tweede fase universitaire lerarenopleiding (zogenoemde oude lichten) en nieuwe lichten geschiedenis en maatschappijleer - dat zijn: personen die de tweede fase universitaire lerarenopleiding hebben gedaan.

In hoofdstuk 2 wordt een schets gegeven van de ontwikkeling naar een politicologische getinte vakinhoud van maatschappijleer en staatsinrichting. Deze schets is van belang om de vraagstelling in een breder kader te plaatsen. De ontwikkeling van maatschappijleer laat zien dat vanaf het midden van de jaren tachtig het themaveld 'staat en maatschappij' binnen het geheel van de themavelden een meer centrale positie krijgt toebedeeld. De kern van 'staat en maatschappij' wordt gevormd door het thema politieke besluitvorming. De leerstof van dat thema heeft betrekking op het proces van politieke besluitvorming van Nederland. Bij de inhoudsomschrijving is gekozen voor de politicologische benadering. De inhoud van het onderwijs in de staatsinrichting heeft in de afgelopen tien jaar een soortgelijke ontwikkeling door gemaakt. Een politicologische benadering van de leerinhoud is in de plaats gekomen van de voorheen gebruikelijke historisch-staatsrechtelijke benadering. In de leerstofomschrijving is gekozen voor de zogeheten systeembenadering van politiek. De leerstof van staatsinrichting betreft de manier waar-

op politieke besluitvorming in Nederland tot stand komt. Het gevolg van de vrij identieke modellering van 'politieke besluitvorming' binnen maatschappijleer en staatsinrichting vraagt om een conflict over wie het exclusieve recht op het behandelen van politieke besluitvorming heeft. Tussen de twee beroepsorganisaties Vereniging van Docenten Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN) en Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) bestaat onenigheid over de vraag welk vak het meest aangewezen is om scholieren vertrouwd te maken met de werking van het Nederlandse politieke systeem.

Hoofdstuk 3 bevat een uiteenzetting over de vakinhoudelijke bekwaamheid van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten aan de hand van hun gevolgde vooropleiding. Afgaande op cijfers van het CBS over de bewijzen van bekwaamheid van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten, wordt de conclusie getrokken dat maar weinig docenten kunnen bogen op een scholing in de politicologie. De grote meerderheid van zowel de docenten geschiedenis & staatsinrichting als van de docenten maatschappijleer is niet door hun vakstudie vertrouwd met een politicologische benadering. Voorzover er onderzoek is verricht naar de vakinhoudelijke bekwaamheid van docenten politieke vorming is zo goed als in alle gevallen het onderzoek zo opgezet dat docenten zelf dienden aan te geven of zij zichzelf al dan niet bekwaam achten. Eerder onderzoek naar de politieke kennis van docenten politieke vorming is noch in Nederland, noch in het buitenland verricht.

In hoofdstuk 4 wordt een overzicht gegeven van de literatuur met betrekking tot politieke kennis. Gezien het onderwerp van de studie - de vak-kennis van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten met het oog op de vorming van scholieren tot staatsburgers - is de aandacht vooral gericht op het belang van politieke kennis en op de uitkomsten van empirisch onderzoek naar politieke kennis. Politieke kennis wordt onderscheiden naar feitenkennis, functionele of procedurele kennis en achtergrondkennis (ideologische kennis). Het belang van politieke kennis ligt in het kunnen plaatsen van het politieke nieuws, het kunnen maken van een intelligente keuze tussen partijen bij verkiezingen en het kunnen realiseren van bestaande politieke rechten. Er bestaat een spanning tussen het beeld van de politiek-geïnformeerde burger in normatieve theorieën van democratie en het beeld van de gemiddelde burger dat oprijst uit empirisch onderzoek. Het blijkt dat de burger niet of nauwelijks kennis over politieke feiten heeft. Veel burgers beschikken niet over de kennis om hun politieke rechten uit te oefenen: als zij al weten wat hun rechten zijn, weten zij niet hoe zij deze rechten kunnen verwezenlijken. En maar weinig burgers kunnen op een coherente wijze een verbinding leggen tussen ideologische begrippen als progressief en conservatief en beleidsvoorkeuren. De gemiddelde niveaus van feitenkennis, functionele kennis en ideologische kennis zijn in de afgelopen 50 jaar nauwelijks veranderd.

Hoofdstuk 5 bestaat uit een bespreking van empirisch onderzoek naar de meting van politieke kennis van adolescenten (de burgers van morgen).

De kennis waarover scholieren en onderwerpen worden geconfronteerd. Vervolgens wordt de vorming op school bij studies die weinig of geen kennisniveau van een dergelijk curriculum wettigen. Denver & Hands (1990) hebben de politiek - in de zin van kennis - menhangt met de vakinhoudelijke kennis.

In hoofdstuk 6 wordt de politieke kennis van scholieren onderzocht op dit vlak. Het onderzoek op dit vlak betreft zaken van politieke kennis die blijken: opleidingsniveau, mediagebruik, geslacht, leeftijd, van invloed op het kennisniveau. Het redenen is aan te nemen dat de kennis afhankelijk is van de kennis van scholieren in politieke kennis, vooral plaats vindt op dit vlak. diagebruik.

Hoofdstuk 7 bevat een bespreking van de disciplines uit de politieke wetenschappen. Deze vakwetenschappen worden gebruikt voor politieke besluitvorming door maatschappijleer en staatsinrichting voor een belangrijk deel van de kennistoets. Zoals de kennis van vakwetenschappen van belang is aan waarmee de onderwerpen van geschiedenis- en staatsinrichting eindtermen zijn verdere politieke stromingen. Zowel een meerderheid van de staatsrechtwetenschappers als op het Nederlandse staatsrecht van belang zijn dan die die politieke processen & de kennis van de kennis in de eindtermen dan de uitwerking van de kennis. Een meerderheid van de kennis dient te worden besproken. Het wordt vooral van verschijnselen e...

De kennis waarover scholieren beschikken, heeft vooral betrekking op politici en onderwerpen waarmee zij via de massamedia het frequentst worden geconfronteerd. Vervolgens wordt er stilgestaan bij de rol van de politieke vorming op school bij het 'maken' van de geïnformeerde burger. Tegenover studies die weinig of geen effect constateren op de ontwikkeling van het kennisniveau van een curriculum 'civics', staan studies die aangeven dat een dergelijk curriculum wel een positief effect heeft. De Britse onderzoekers Denver & Hands (1990) suggereren dat een positief effect van onderwijs in de politiek - in de zin van toename van politieke kennis bij scholieren - samenhangt met de vakinhoudelijke kwaliteit van de docent 'politics'.

In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de vraag van welke factoren de politieke kennis van docenten politieke vorming afhankelijk is. Omdat onderzoek op dit vlak ontbreekt, is nagegaan wat het onderzoek naar oorzaken van politieke kennis van burgers heeft te bieden. Belangrijke factoren blijken: opleidingsniveau, de mate van politieke betrokkenheid, de mate van mediagebruik, geslacht en leeftijd. Opleiding en politieke interesse zijn meer van invloed op het kennisniveau dan de andere factoren. Omdat er geen reden is aan te nemen dat de politieke kennis van docenten van andere factoren afhankelijk is dan die van burgers zal er bij de interpretatie van verschillen in politieke kennis van worden uitgegaan dat de kennisverwerving vooral plaats vindt onder invloed van opleiding, politieke interesse en mediagebruik.

Hoofdstuk 7 bevat de resultaten van een enquête onder vakwetenschappers uit de disciplines geschiedenis, politicologie, sociologie en staatsrecht. Deze vakwetenschappers is naar hun oordeel gevraagd over de eindtermen politieke besluitvorming en staatsinrichting die door de examencommissies maatschappijleer en staatsinrichting zijn ontwikkeld. Die eindtermen hebben voor een belangrijk deel de grondslag gevormd voor de ontwikkeling van de kennistoets. Zoals in hoofdstuk 1 wordt uiteengezet, geeft het oordeel van vakwetenschappers over de geformuleerde eindtermen het criterium aan waarmee de onderzoeksvraag naar de toerusting met politieke kennis van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten kan worden beantwoord. De eindtermen zijn verdeeld in vier rubrieken: het Nederlandse politieke stelsel, politieke stromingen, politieke begrippen, en politieke processen & terreinen. Zowel een meerderheid van politicologen & sociologen als van historici & staatsrechtwetenschappers vindt dat de eindtermen die betrekking hebben op het Nederlandse politieke stelsel en op politieke stromingen meer relevant zijn dan die die welke betrekking hebben op politieke begrippen en politieke processen & terreinen. De uitwerking van de politicologische benadering in de eindtermen politieke besluitvorming krijgt meer instemming dan de uitwerking van die benadering in de eindtermen staatsinrichting. Een meerderheid van de vakwetenschappers geeft aan dat ook aandacht dient te worden besteed aan (nationale en internationale) politieke problemen. Het wordt voorts als wenselijk gezien dat scholieren kennis opdoen van verschijnselen en gebeurtenissen op internationaal terrein.

In de hoofdstukken 8 en 9 wordt het methodologisch ontwerp beschreven. In hoofdstuk 8 komen de onderzoeksmethode van het telefonisch interviewen en de beschrijving van de onderzoeksgroep aan de orde. Hoofdstuk 9 begint met een uiteenzetting over een belangrijke vraag die aan het meten van politieke kennis ten grondslag ligt, namelijk de vraag of politieke kennis algemeen van karakter dan wel domein-specifiek van aard is. Dit hoofdstuk bevat verder de operationalisering van politieke kennis, analyses van de gekozen kennis-items en de instrumenten van de kennismeting. De ontwikkeling wordt beschreven van verschillende kennistoetsen die verband houden met het karakter van politieke kennis (algemeen of domein-specifiek). De analyses leveren vijf toetsen op: een toets 'algemene kennis' en vier domein-specifieke toetsen, te weten: 'het Nederlandse politieke stelsel', 'politieke stromingen & partijen', 'internationale politiek' en 'politiek/politicologie'.

12.1.2 Conclusies uit het onderzoek

In hoofdstuk 10 worden de resultaten beschreven van de toetsing van de politieke kennis van docenten politieke vorming. Aan de hand van de in hoofdstuk 1 genoemde verwachtingen is nagegaan of er verschillen in niveau en in spreiding van politieke kennis bestaan tussen de vier onderscheiden categorieën docenten: oude lichten geschiedenis & staatsinrichting, oude lichten maatschappijleer, nieuwe lichten geschiedenis & staatsinrichting en nieuwe lichten maatschappijleer. Het blijkt dat geschiedenis- en maatschappijleerdocenten gemiddeld zestig procent van de kennisvragen correct hebben beantwoord. De docenten zijn het meeste thuis in het domein politieke stromingen & partijen. Daarna komt het domein het Nederlandse politieke stelsel. Duidelijk 'beneden de streep' liggen de beantwoordingen van de vragen over internationale politiek en over politicologische begrippen. Vergelijking van de vier categorieën laat zien dat oude lichten het doorgaans beter doen dan nieuwe lichten. Oude lichten geschiedenis geven gemiddeld de meeste goede antwoorden. Zij hebben meer kennis van het Nederlandse politieke stelsel, politieke stromingen & partijen en internationale politiek dan de rest. Op het domein 'politiek/politicologie' ontlopen de drie categorieën oude lichten geschiedenis, oude en nieuwe lichten maatschappijleer elkaar niet of nauwelijks. Nieuwe lichten geschiedenis hebben hier de minste kennis. Per saldo geven oude lichten geschiedenis gemiddeld meer correcte antwoorden dan de andere drie categorieën. Binnen elk van de vier categorieën bestaat wel een duidelijk onderling verschil in politieke kennis.

Hoofdstuk 11 bevat de interpretatie van het gevonden resultaat dat oude lichten geschiedenis het zoveel beter doen dan de andere categorieën docenten. Het blijkt dat in eerste instantie leeftijd, geslacht, mate van politieke interesse en niveau van dagbladgebruik oorzaken zijn van verschillen in politieke kennis bij geschiedenis- en maatschappijleerdocenten. Ou-

de(re) docenten hebben. Mannelijke docenten politieke interesse respectievelijk vrouwelijke docenten politieke interesse respectievelijk gemiddeld meer politieke interesse respectievelijk meer wordt gecontroleerd kennis tussen de vier politieke variabelen, z (geschiedenis), onderw (boek en aantal lesuren) len in politieke kennis belen wordt het verschil en de andere verschil in (gemiddelde) de rest verdwijnt wat tieke variabelen als d hoofd-effect op politie (schiiedenis), onderw (verschil in politieke l rige docenten - met t gestudeerd - betreft t interesse, onderwijse

12.2 Discussie

Vier onderwerpen v (werp is het seksever onder de beroepsgr (verschil in politieke Het tweede onderw (studies blijkt dat (fe van politieke 'sophi dia. Deze uitkomst (zoek naar media-ca Het derde onderw (kennis-items op de en politieke begrip (variabele politieke politieke kennis af Het vierde onderw (school. Die vraag (de politieke kennis (staatsinrichting.

de(re) docenten hebben gemiddeld meer politieke kennis dan jonge docenten. Mannelijke docenten zijn gemiddeld meer bekend met aspecten van politiek dan vrouwelijke docenten. Docenten met een hoog niveau van politieke interesse respectievelijk een hoog niveau van dagbladgebruik, hebben gemiddeld meer politieke kennis dan docenten met een laag niveau van politieke interesse respectievelijk een laag niveau van dagbladgebruik. Wanneer wordt gecontroleerd voor die variabelen blijven verschillen in politieke kennis tussen de vier categorieën docenten aanwezig. Behalve de sociaal-politieke variabelen, zijn ook de docentvariabelen vakstudie (policologie en geschiedenis), onderwijservaring, beroepsoriëntatie, werken met een schoolboek en aantal lesuren dat per week wordt gegeven, oorzaken van verschillen in politieke kennis. Wanneer wordt gecontroleerd voor de docentvariabelen wordt het verschil in politieke kennis tussen oude lichten geschiedenis en de andere drie categorieën docenten sterk gereduceerd. Het verschil in (gemiddelde) score tussen met name oude lichten geschiedenis en de rest verdwijnt wanneer wordt gecontroleerd voor zowel de sociaal-politieke variabelen als de docentvariabelen. Variantie-analyse toont het sterke hoofd-effect op politieke kennis van geslacht, vakstudie (policologie of geschiedenis), onderwijservaring en politieke interesse. De verklaring van het verschil in politieke kennis tussen oude lichten geschiedenis en de overige docenten - met uitzondering van de docenten die politicologie hebben gestudeerd - betreft de combinatie van vakstudie, de mate van politieke interesse, onderwijservaring en geslacht.

12.2 Discussie

Vier onderwerpen verdienen een nadere beschouwing. Het eerste onderwerp is het sekseverschil in politieke kennis. Anders dan verwacht, blijkt er onder de beroepsgroep van docenten politieke vorming een onmiskenbaar verschil in politieke kennis tussen mannen en vrouwen.

Het tweede onderwerp is het belang van politieke kennis. Uit enkele recente studies blijkt dat (feiten)kennis niet alleen de beste indicator is van de mate van politieke 'sophistication', maar ook van wat mensen opsteken van media. Deze uitkomst heeft implicaties voor het opinie-onderzoek en het onderzoek naar media-campagnes.

Het derde onderwerp is de structuur van politieke kennis. De verschillende kennis-items op de drie domeinen politieke problemen, politieke terreinen en politieke begrippen vormden niet alle een afspiegeling van een latente variabele politieke kennis. De vraag is dan wat er de oorzaak van is dat politieke kennis afhankelijk is van de domeinen in kwestie.

Het vierde onderwerp is de kwaliteit van het onderwijs in politiek op school. Die vraag vloeit voort uit de bevinding dat er nogal wat schort aan de politieke kennis van de docenten maatschappijleer en geschiedenis & staatsinrichting.

12.2.1 Over het sekseverschil in politieke kennis

In de verklaring van de verschillen tussen de categorieën docenten is het verschil in politieke kennis tussen mannen en vrouwen duidelijk naar voren gekomen. Ik loop in kort bestek enkele bevindingen langs. De dataset als geheel kende 62 kennis-items. Op drie van die 62 items hadden vrouwen een - niet-significante - hogere score dan mannen (verschil in score: 2 punten of meer). Deze drie items - alledrie tweekeuzevragen - zijn: 12 (toetsingsrecht rechters), 13 (gemeenteraad kan wethouder ontslaan) en 21 (omschrijving politiek door Easton). Zoals in paragraaf 9.3.4 is aangegeven, is item 12 door 'slechte' docenten beter gemaakt dan door 'goede' docenten¹, scoorden 'slechte' docenten niet slecht op item 13 en had item 21 een hoge moeilijkheidsgraad, hetgeen er toe zal hebben geleid dat er in sterke mate sprake is geweest van gissen. Op negen items hadden vrouwen en mannen een gelijke of nagenoeg gelijke score (geen verschil in score of een verschil van 1 punt).² Mannen deden het beter dan vrouwen op de overige vijftig items, waarbij het verschil in score loopt van 2 punten tot 50 punten.

Het verschil in politieke kennis tussen mannen en vrouwen komt in de schalen nog meer tot uitdrukking dan in de 'proefwerken'.³ De verklaring voor deze toename ligt in de manier waarop de schalen zijn geconstrueerd. Daarbij zijn items die niet of niet voldoende bijdroegen aan de samenhang tussen de items verwijderd. Zo is er van de drie items waarop vrouwen hoger scoorden dan mannen niet één opgenomen in een van de vijf schalen. Van de negen items waarop vrouwen en mannen een gelijke of nagenoeg gelijke score behaalden, is er niet één opgenomen in de schaal algemene kennis. Twee van de negen zijn opgenomen in de schaal 'politiek/politicologie', terwijl één is opgenomen in de schaal het Nederlandse politieke stelsel.

Dat mannen en vrouwen met een zelfde beroep en een soortgelijk opleidingsniveau significant van elkaar verschillen in politieke kennis is niet wat men zou verwachten. Uit de literatuur is bekend dat een aantal onderzoekers meent dat politieke kennis sekse-specifiek van aard is (zie paragraaf 6.6). Uitgaande van dit gegeven kan een verklaring voor het sekseverschil in politieke kennis zijn dat de gestelde kennisvragen over politiek de specifieke aard van de politieke kennis van vrouwen heeft veronachtzaamd. Zo zou overeenkomstig de bevinding van Delli Carpini & Keeter (1992: 25) het denkbaar zijn dat wanneer was gevraagd naar de opstelling van politieke partijen of politici inzake abortus er geen sekseverschil in kennis uit de bus zou zijn gekomen. Delli Carpini & Keeter zeggen verder over aanwijzingen te beschikken dat vrouwen niet significant minder geïnformeerd zijn dan mannen over zaken die betrekking hebben op lokale politiek. De auteurs betrekken daarbij in hun beschouwing dat de lokale politiek een terrein is waartoe vrouwen vanouds een grotere toegang hadden, omdat het hier veelal gaat over problemen in de private sfeer als onderwijs, wonen en zorg (ibid.).⁴ Een soortgelijke stelling wordt betrokken door Darcy, Welch & Clark (1994: 10-12). Zij poneren dat het lokale bestuur minder hinderpalen in de

weg stelt voor vrouwen en het nationale bestuur stelling dat vrouwen er niet dan tot de provincie (131). Het omgekeerde blijft achter - althans tot vrouwen in de Tweede

Andere factoren die geschiktheid voor de le van (inter)nationale po gevolgtrekking ook va politieke vorming. In r gemeenteraad kan wet provinciale politiek (7 van de Commissaris v de Koningin). Op het niet-significante hoger items over provinciale gelijke score, terwijl o score hadden dan vro ten).

Plausibele verklaren worden gezocht i ten in politieke intere nen. Immers, verschil veau van politieke int dagbladgebruik) drag toren van de mate va en lezen van politiek een hogere score in p niet alleen vaker dan derwerpen te spreke nieuws te lezen, zulle

Een aanwijzing o dagbladgebruik in h het verschil in gemid refereren aan eindte Het verschil in gemi lijke en vrouwelijke 51). Het verschil in g is 23 punten (manne

Andere plausib docenten kunnen w verschillen in de aar

weg stelt voor vrouwen om te participeren dan het regionale bestuur ('state') en het nationale bestuur. Onderzoek in Nederland laat echter zien dat de stelling dat vrouwen een gemakkelijker toegang hebben tot de lokale politiek dan tot de provinciale of nationale politiek niet opgaat (Leijenaar 1992: 131). Het omgekeerde is het geval: het percentage vrouwelijke raadsleden blijft achter - althans tot de verkiezingen van 1986 - bij het aandeel van vrouwen in de Tweede Kamer en dat in de Provinciale Staten.

Andere factoren dan de genoemde sekse-specifieke gerichtheid op en/of geschiktheid voor de lokale politiek bepalen dus het sekseverschil in kennis van (inter)nationale politiek. Er bestaat aanleiding te veronderstellen dat die gevolgtrekking ook van toepassing is voor de specifieke groep van docenten politieke vorming. In mijn onderzoek ging één item over lokale politiek (13 gemeenteraad kan wethouder ontslaan) en hadden drie items betrekking op provinciale politiek (7 hoogste bestuursorgaan van de provincie, 59 naam van de Commissaris van de Koningin en 60 partij van de Commissaris van de Koningin). Op het ene item over lokale politiek hadden vrouwen een niet-significante hogere score dan mannen (60 tegen 58). Op één van de drie items over provinciale politiek (item 7) hadden vrouwen en mannen een gelijke score, terwijl op de andere twee items (59 en 60) mannen een hogere score hadden dan vrouwen (verschil in score respectievelijk 13 en 29 punten).

Plausibele verklaringen voor het sekseverschil in politieke kennis kunnen worden gezocht in verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke docenten in politieke interesse en verschillen in het gebruik van informatiebronnen. Immers, verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke docenten in niveau van politieke interesse en verschillen in mediagebruik (meer precies: dagbladgebruik) dragen bij aan het sekseverschil in politieke kennis. Indicatoren van de mate van belangstelling van politieke onderwerpen en de mate van dagbladgebruik zijn praten en discussiëren in gezelschap over politiek en lezen van politiek nieuws in de krant. Deze indicatoren gaan samen met een hogere score in politieke kennis. Omdat mannelijke docenten aangeven niet alleen vaker dan vrouwelijke docenten met anderen over politieke onderwerpen te spreken, maar ook zeggen vaker Haags en internationaal nieuws te lezen, zullen mannelijke docenten meer politieke kennis hebben.

Een aanwijzing dat een verschil in niveau van politieke interesse en dagbladgebruik in het geding is bij het sekseverschil in politieke kennis is het verschil in gemiddelde score tussen mannen en vrouwen voor items die refereren aan eindtermen en items die betrekking hebben op de actualiteit. Het verschil in gemiddelde score voor leerinhouden politiek tussen mannelijke en vrouwelijke docenten bedraagt 14 punten (mannen: 65 en vrouwen: 51). Het verschil in gemiddelde score voor items over actuele politieke zaken is 23 punten (mannen: 56 en vrouwen: 33).⁵

Andere plausibele verklaringen voor het geconstateerde sekseverschil bij docenten kunnen worden gevonden in verschillen in onderwijservaring en verschillen in de aantallen lessen die worden gegeven. Voor zowel ge-

schiedenis & staatsinrichting op havo/vwo als maatschappijleer op havo/vwo geldt dat mannen significant meer onderwijservaring hebben dan vrouwen. Verder geven mannelijke geschiedenisdocenten significant meer lesuren staatsinrichting dan vrouwelijke geschiedenisdocenten. Net zoals dat voor lestijd staatsinrichting het geval is, is er voor lestijd maatschappijleer een significant sekseverschil. Mannelijke maatschappijleerdocenten geven meer lesuren maatschappijleer dan vrouwelijke maatschappijleerdocenten. Beide factoren - meer onderwijservaring en meer lestijd - dragen bij tot een verschil in politieke kennis ten gunste van de mannen.

Het sekseverschil in politieke kennis van docenten is een probleem uit een oogpunt van democratische gelijkheid tussen de seksen. Politieke kennis is immers van belang voor het weerstand bieden aan manipulatie en bij het overbruggen van de afstand tussen burgers en overheid bij de totstandkoming van het beleid (zie paragraaf 4.4.1). Het sekseverschil is ook een probleem uit een oogpunt van gelijke kansen van scholieren in hun vorming tot burgerschap.

Wat kan er gedaan worden om de situatie van het sekseverschil in politieke kennis van docenten te veranderen? Twee zaken zullen naar verwachting vruchten afwerpen: het verkleinen van het verschil in onderwijservaring en het verkleinen van het verschil in politieke interesse alsmede dat in het gebruik van de krant als bron van politieke informatie. Het inhalen van de achterstand in onderwijservaring is in theorie een kwestie van tijd van leven hebben. In de praktijk zullen - tengevolge van de nog steeds bestaande verdeling van taken binnenshuis tussen mannen en vrouwen - vrouwelijke docenten in het algemeen vaker dan mannelijke docenten een aantal jaren met lesgeven stoppen, vooral wanneer er kinderen zijn. Verder zullen vrouwen met kinderen vaker dan mannen een deeltijdbaan hebben en/of op een later tijdstip gaan lesgeven. Hoe het sekseverschil in politieke interesse van docenten ongedaan kan worden gemaakt, vraagt om meer dan op zijn best genomen tijd, er van uitgaande dat dat verschil (deels) terug te voeren is op de nawerking van de sekse-specifieke politieke socialisering in de jeugdjaren.

12.2.2 Over het belang van politieke kennis

Een belangrijk uitgangspunt van de theorie van democratisch politiek bestuur is dat burgers vertrouwen in de rede hebben. Uitgangspunt is dat burgers de opvatting huldigen dat politieke conflicten kunnen worden opgelost door uitwisseling van argumenten. Dit vertrouwen in de rede ligt ook ten grondslag aan de publieke meningsvorming en aan het proces van het kiezen tussen kandidaten en partijen. Bij het meedoen aan de publieke meningsvorming gaat het om het verwoorden en inbrengen van standpunten en opinies die verwijzen naar zaken waar die opinies en standpunten betrekking op hebben. Met andere woorden: zowel het uiten van opinies als het geven van standpunten veronderstelt argumentatie op grond van kennis.

Ook aan het kiezen tussen partijen, partijlijsten, kandidaten, verantwoordelijkheden van de kandidaten ten grondslag. Burgers, waarover zij in politieke keuzes met argumenten.

Politieke kennis lij recent onderzoek dat politieke 'sophistication' voorspelt beter dan politieke feiten in discussies zullen worden gebruikt is ook een adequate manier om te leren' van de nieuw.

Krosnick & Brann kennis een regulerend uitvoering van het politieke de volgende: burgers discussie in de krant van politieke vraagstukken ook een oordeel of opgeslagen in het geheugen van informatie wordt verspreid door een enquête de aanpak van problemen deze burgers slechts h Weloverwogen oordeel aan, omdat ze zijn geen politieke kennis. Nieuw vloed te zijn en door politiek nieuws naar hebben op de oordeel.

Anders dan de politiek betrokken zijn interesse in hebben en delen paraat hebben. enquêteur (-trice) een oordeel dat in het brandpunt van de krant staat. Politieke worden meegenomen in de aanpak van problemen zijn beoordeling van de kennis van informatie van grote aandacht van de stelling van Krosnick

Ook aan het kiezen tussen alternatieven (verkiezingsprogramma's van partijen, partijlijsten, kandidaten voor politieke posten, referenda) en aan het verantwoorden van die politieke keuzes ligt argumentatie op basis van kennis ten grondslag. Burgers die politieke kennis hebben, weten niet alleen waarover zij in politieke discussies spreken, maar kunnen ook hun politieke keuzes met argumenten onderbouwen.

Politieke kennis lijkt de laatste tijd te worden 'herontdekt'. Zo blijkt uit recent onderzoek dat politieke kennis de beste indicator is van de mate van politieke 'sophistication' (Delli Carpini & Keeter 1993: 1180). Politieke kennis voorspelt beter dan politieke interesse, mediagebruik en opleidingsniveau of politieke feiten in discussies over standpunten over politieke strijdpunten zullen worden gebruikt (Delli Carpini & Keeter 1993: 1202). Politieke kennis is ook een adequate indicator voor het onderzoeken van wat burgers 'politiek leren' van de nieuwsmedia (Price & Zaller 1993).

Krosnick & Brannon (1993: 167-182) tonen aan dat de mate van politieke kennis een regulerende werking heeft op het oordeel dat men heeft over de uitvoering van het politieke karwei door de politieke leider. Hun theorie is de volgende: burgers die geïnteresseerd zijn in politiek en die de politieke discussie in de krant volgen, zullen regelmatig nadenken over de aanpak van politieke vraagstukken door prominente politici. Onderwijl zullen zij er ook een oordeel of opinie over vormen. Deze oordelen of opinies worden opgeslagen in het geheugen en voortdurend herzien wanneer nieuwe, relevante informatie wordt opgedaan. Wanneer nu die (politiek betrokken) burgers door een enquêteur (-trice) wordt gevraagd een oordeel te geven over de aanpak van problemen door de regering (minister enzovoort), hoeven deze burgers slechts hun oordelen 'on-line' op te roepen en weer te geven. Weloverwogen oordelen en opinies lopen wat achter de politieke actualiteit aan, omdat ze zijn gebaseerd op een flinke hoeveelheid eerder verworven politieke kennis. Nieuwe politieke informatie heeft tijd nodig om van invloed te zijn en door te werken op die oordelen. Dit betekent dat actueel politiek nieuws naar verwachting betrekkelijk weinig onmiddellijk effect zal hebben op de oordelen en opinies van de politiek betrokken burgers.

Anders dan de politiek betrokken burgers zullen burgers die weinig politiek betrokken zijn - dat wil zeggen: er weinig van weten, er weinig interesse in hebben en er weinig kennis van nemen - geen weloverwogen oordelen paraat hebben. Als gevolg daarvan zullen zij op de vraag van de enquêteur (-trice) een oordeel geven aan de hand van een politiek strijdpunt dat in het brandpunt van de belangstelling van de televisie, de radio en de krant staat. Politieke problemen die weinig in het nieuws zijn, zullen niet worden meegenomen in het oordeel over de politieke leider(s) en zijn (hun) aanpak van problemen. Met andere woorden: de gemiddelde burger zal bij zijn beoordeling van het optreden van politieke gezagsdragers gebruikmaken van informatie waaraan niet of nauwelijks valt te ontkomen, gezien de grote aandacht van alle media op een bepaald strijdpunt of probleem. De stelling van Krosnick & Brannon is nu dat een hoog niveau van politieke

kennis en het daarmee gepaard gaande bezit aan 'on-line'-oordelen en opinies een tegenkracht biedt aan de gewoonte zich bij oordelen en opinies over het functioneren van de regering te verlaten op de zaken die in het middelpunt van de belangstelling van de media hebben gestaan. In de regel komt de doorsnee-burger met oordelen over het functioneren van de regering zonder veel energie te steken in het bijhouden van wat de regering op de verschillende terreinen heeft gepresteerd.

De verschillende onderzoeksuitkomsten illustreren de betekenis van politieke kennis als een afzonderlijke component van politieke betrokkenheid met op zichzelf staande effecten voor het proces van het vormen van politieke opinies.⁶ Het kennismaken, begrijpen en onthouden van het politieke nieuws is een vereiste voor het vormen en beïnvloeden van opinies en standpunten over politieke zaken. Gezien de betekenis van politieke kennis voor het voorspellen van het optreden van veranderingen van opinies over politieke strijdpunten, zouden opinie-peilers en onderzoekers er toe moeten overgaan bij peilingen en bij kiezersonderzoek steeds een index van politieke kennis op te nemen. Media-campagnes van de overheid, het bedrijfsleven en politieke partijen in verkiezingstijd hebben met elkaar gemeen dat zij de bedoeling hebben de opinies van burgers te vormen of te veranderen. Onderzoekers zouden meer over de effecten van die campagnes leren wanneer zij de politieke kennis van de onderzochte doelgroepen in hun onderzoek betrekken.

12.2.3 Over de structuur van politieke kennis

Wat is er de oorzaak van dat er op bepaalde domeinen wél en op andere géén kennisschalen zijn gevonden? Ligt de verklaring hiervoor in het verschil tussen soorten kennis? Doen bepaalde domeinen een beroep op achtergrondkennis (gespecialiseerde kennis die is verkregen door vakstudie) en andere op feitenkennis (kennis van actuele zaken die is opgedaan als gevolg van politieke interesse en mediagebruik)? Kennis van de Nederlandse staatsinrichting en kennis van politieke stromingen zijn vermoedelijk de resultaten van (beroeps)opleiding. Die kennis is bijvoorbeeld verkregen via een studie geschiedenis, staatsinrichting of politicologie. Kennis van internationale politiek in de zin van kennis van namen van buitenlandse personen die een politieke functie uitoefenen, is waarschijnlijk een afgeleide van de grote belangstelling van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten voor internationale politiek. Verschil in kennis van (actuele) politieke problemen is vermoedelijk het resultaat van een verschil in politieke interesse. Dat er geen schaal 'politieke problemen' werd gevonden, kan wellicht worden verklaard uit een verschil in interesse bij de docenten voor bepaalde soorten politieke problemen. Naar verwachting bestaan er tussen docenten politieke vorming bijvoorbeeld verschillen in belangstelling voor politieke problemen op het terrein van arbeid en financiën (overheidsfinanciën, arbeidsmarkt, sociale zekerheid, werkgelegenheid), milieu en omgeving (milieu, energie, verkeer) en

internationale politiek van dat verschil in kennis en in het verlengde daarvan, zal er verschil zijn.

Een heel andere verklaring hebben over wat het woord fout kan zijn. (telkens om en nabij items op het domein uitgavenpost van de rechtigden) en 53 (procent, 63 procent conclusie kan zijn de hoogte is van deze weten wat het goed meerdheid.

Voor de afwezigheid van kennis op bepaalde domeinen kan als verklaring worden gegeven. Vier van de vijf specialistisch karakteristiek van Hoogerwerf, 23 (tiel). Alle vier de itologie-gehalte van (groot?) deel van de gissing heeft gemaakt zicht op de vraag o

Hoe valt te verklaren dat op bepaalde domeinen wordt gebruikt dan op andere? Neuman (1986), E. worden verwacht? aard is. Waar een z het domein het Ne ctuur vooral te bes le politiek bestaat t politici.

Verklaringen voor het specifiek-zijn van het woord en het type

Type vragen. T eerste plaats wordt afzonderlijke dome en kiezersonderzo De stelling kan w is, des te minder s

internationale politiek (rijke en arme landen, Europese integratie). Als gevolg van dat verschil in interesse voor bepaalde specifieke of soorten problemen en in het verlengde daarvan een verschil in media-attentie voor die problemen, zal er verschil in kennis van politieke problemen zijn tussen docenten.

Een heel andere verklaring is dat respondenten een vaststaande mening hebben over wat het goede antwoord op een vraag is, ofschoon dat antwoord fout kan zijn. Een nadere analyse laat zien dat de docenten weinig (telkens om en nabij 2%) het antwoord 'weet niet' gaven op drie van de zes items op het domein van politieke problemen. Deze drie items: 46 (grootste uitgabenpost van de regering), 50 (verhouding werkenden en uitkeringsgerechtigden) en 53 (gevolg van broeikas-effect), werden door respectievelijk 59 procent, 63 procent en 27 procent van de respondenten fout beantwoord. De conclusie kan zijn dat een deel van de respondenten kennelijk goed op de hoogte is van deze problemen, maar dat blijkbaar een ander deel denkt te weten wat het goede antwoord is op grond van een gevoel van geïnformeerde meerdheid.

Voor de afwezigheid van structuur op het domein van politieke begrippen kan als verklaring dienen het gisgedrag van een deel van de respondenten. Vier van de vijf items hebben een hoge moeilijkheidsgraad door hun specialistisch karakter (21 definitie politiek van Easton, 22 definitie politiek van Hoogerwerf, 23 barrière-model van politiek, 24 systeemmodel van politiek). Alle vier de items zijn 'juist'/'onjuist'-items. Gelet op het hoge politologie-gehalte van deze vier 'stellingen' kan worden verondersteld dat een (groot?) deel van de docenten is afgegaan op de plausibiliteit ervan en een gissing heeft gemaakt. De respondenten die gissen, belemmeren daarmee het zicht op de vraag of de items kennis meten.

Hoe valt te verklaren dat er minder structuur zit in de kennisvragen die zijn gebruikt dan op grond van de bevindingen van Roe (1975), Zaller (1986), Neuman (1986), E. Smith (1989) en Delli Carpini & Keeter (1990; 1993) mocht worden verwacht? Hun bevinding was dat politieke kennis algemeen van aard is. Waar een zekere structuur in de vragen over 'politiek' zit, zoals bij het domein het Nederlandse politieke stelsel, blijkt de aanwezige kennisstructuur vooral te bestaan uit staatkundige kennis. Bij het domein internationale politiek bestaat de structuur uit de kennis van namen van buitenlandse politici.

Verklaringen kunnen worden gezocht in het type vragen dat is gesteld, het specifiek-zijn van de groep van docenten die de vragen heeft beantwoord en het type analyse-technieken dat is gebruikt.

Type vragen. Ten aanzien van de voorgelegde kennisvragen kan in de eerste plaats worden gezegd dat die vragen betrekking hadden op meer afzonderlijke domeinen dan in bestaand onderzoek het geval is (Roe; opinie- en kiezersonderzoek: Zaller, Neuman, E. Smith, en Delli Carpini & Keeter). De stelling kan worden verdedigd dat hoe groter het scala aan onderwerpen is, des te minder structuur we zullen vinden. In de tweede plaats is de ken-

nis op een wat andere manier gemeten dan in de meeste andere onderzoeken. In mijn onderzoek telde de lijst kennisvragen ruim zestig procent gesloten vragen en bijna veertig procent open vragen. In opinie- en kiezersonderzoek wordt bij het meten van kennis vrijwel uitsluitend gewerkt met (een beperkt aantal) open vragen.

Een heel andere verklaring voor de niet erg hechte structuur van de kennis-items kan worden gezocht in het inhoudsuniversum waaruit de items zijn afgeleid. Er is reden om aan te nemen dat de verklaring ligt in de gevarieerde inhoud van de leerstofomschrijving van het examenprogramma politieke besluitvorming van maatschappijleer en/of de eindtermen staatsinrichting. De eindtermen politieke besluitvorming van maatschappijleer hebben betrekking op dertien verschillende onderwerpen: de begrippen politiek en macht, proces van politieke besluitvorming (systeembenadering, barrièrebenadering), taken en machtsmiddelen van regering en parlement, ambtelijke bureaucratie en adviesorganen, functies van politieke partijen, functies van massamedia, parlementaire democratie, democratievormen, verkiezingsystemen, rol van belangengroepen, vormen en niveau van politieke interesse, (vormen van) participatie, en politieke ideologieën. De eindtermen staatsinrichting hebben betrekking op zeven verschillende onderwerpen: rechtsstaat, rechtsbescherming, functioneren van bestuurlijke organen op gemeentelijk, nationaal en Europees niveau, politieke partijen, belangengroepen, beleidsproces, en rechterlijke organisatie.

Verscheidene onderwerpen bij de eindtermen politieke besluitvorming en staatsinrichting lijken weinig met elkaar te maken te hebben, behalve dat ze in dezelfde leerstofomschrijving zitten. Er is bij de onderwerpen politieke besluitvorming (maatschappijleer) en staatsinrichting geen voorgeschreven volgorde in de behandeling ervan. De onderwerpen vooronderstellen in het algemeen geen voorkennis van een van de andere onderwerpen.

Men zal mij kunnen tegenwerpen dat cumulativiteit een te strenge eis is aan leerplannen/curricula. Gegeven het feit dat zestig procent van de items die ten behoeve van de kennismeting zijn opgesteld, is ontleend aan die twee leerstofomschrijvingen, weerspiegelt de vragenlijst de differentiatie aan onderwerpen bij maatschappijleer en staatsinrichting. De variatie aan onderwerpen die in de kennistoets ligt besloten, zal met zich meebrengen dat de kennis gemeten is van verschillende aspecten van politiek.

Type docenten. Wat betreft de groep die is ondervraagd, geldt dat eerstegraads docenten, vergeleken met kiezers, een betrekkelijk homogene groep vormen. Gesteld kan worden dat hoe homogener de groep is, des te moeilijker de vragen differentiëren binnen de groep. Een grote spreiding binnen de groep geeft minder structuur dan een kleine spreiding.

Een andere verklaring voor het ontbreken van een duidelijke structuur in de items politieke kennis kan worden gezocht in de werkwijze van docenten politieke vorming. Docenten maatschappijleer en staatsinrichting behandelen gewoonlijk tijdens het schooljaar verschillende onderwerpen en thema's. Wanneer zij bijvoorbeeld het thema verkiezingen en kiesrecht be-

handelen, hebben zij z thema hebben. Men ma's die later in het ja onderwerpen waarme andere onderwerpen v op de rol staan en me van docenten politieke kennis opbouwen.

Type analyse-techn worden gezegd dat in van Delli Carpini & K analyse laat zien welk relaties. Een eis in 'rel moeten correleren. De items een cumulatief ability'-analyse en de factor-analyse.

Meer algemeen kan d schappijleer (zes then gen; basisthema's die verschillen naar terre als dat niet het geval inrichting is.

Kennen kennis-it dimensionele structu Vormen de twintig it van aardrijkskunde (De twintig items, die de kennis van de lig de kennis van situati landschappen, milie analyse van de twint worden verwijderd, voor deze vijftien it de conclusie dat er r afhankelijk is van de rijkskundige kennis tuur. De conclusie k kundige kennis en p reerd zijn. Met ande treft niet specifiek p

handelen, hebben zij zich daarop voorbereid en zullen zij kennis over dat thema hebben. Men moet hen dan echter niet vragen naar kennis van thema's die later in het jaar aan de orde komen. Docenten hebben kennis van onderwerpen waarmee zij op dat moment in de klas bezig zijn. Kennis van andere onderwerpen wordt 'opgehaald' wanneer die andere onderwerpen op de rol staan en men zich op die onderwerpen prepareert. De werkwijze van docenten politieke vorming leidt er toe dat docenten geen cumulatieve kennis opbouwen.

Type analyse-technieken. Ten aanzien van het type analyse-technieken kan worden gezegd dat in bestaand onderzoek - met name in dat van Roe en van Delli Carpini & Keeter - gebruik is gemaakt van factor-analyse. Deze analyse laat zien welke items verwantschap vertonen op basis van hun correlaties. Een eis in 'reliability'-analyse is dat de items positief met elkaar moeten correleren. De Mokkenschaal-analyse stelt als aanvullende eis dat de items een cumulatief geheel moeten vormen. Met andere woorden: de 'reliability'-analyse en de Mokkenschaal-analyse laten minder speling toe dan de factor-analyse.

Meer algemeen kan de vraag worden gesteld of de vakinhoud van maatschappijleer (zes themavelden die niet onder één noemer zijn onder te brengen; basisthema's die verschillen in omvang en karakter; examenthema's die verschillen naar terrein) en die van staatsinrichting wel structuur heeft. En als dat niet het geval is, of dat dan typisch voor maatschappijleer en staatsinrichting is.

Kennen kennis-items in een sociaal vak als aardrijkskunde wel een eendimensionele structuur? Is er een algemene kennisfactor bij aardrijkskunde? Vormen de twintig items in het onderzoek naar wat de Nederlander weet van aardrijkskunde (NIPO 1988) een structuur? We hebben dit onderzocht. De twintig items, die aardrijkskundige kennis meten, hebben betrekking op de kennis van de ligging van plaatsen en gebieden (topografische kennis) en de kennis van situaties in en buiten Nederland (wording en verandering van landschappen, milieu, bevolking, verstedelijking e.a.).⁷ Uit een 'reliability'-analyse van de twintig items blijkt dat wanneer de slechtst schalende items worden verwijderd, er vijftien items behouden blijven (Cronbach's alpha voor deze vijftien items bedraagt 0,77). Een Mokkenschaal-analyse leidt tot de conclusie dat er reden is om aan te nemen dat aardrijkskundige kennis afhankelijk is van de onderwerpen in kwestie.⁸ Met andere woorden: aardrijkskundige kennis kent tot op zekere hoogte een eendimensionele structuur. De conclusie kan zijn dat er een overeenkomst bestaat tussen aardrijkskundige kennis en politieke kennis in de mate waarin de items gestructureerd zijn. Met andere woorden: het gebrek aan een duidelijke structuur betreft niet specifiek politieke kennis.

12.2.4 Over de kwaliteit van politieke vorming op school

De conclusie kan luiden dat de leerstofomschrijvingen politieke besluitvorming en staatsinrichting bestaan uit een zekere diversiteit aan vakinhouden op het terrein van de politiek. De opsommingen van vakinhouden vertonen maar tot op zekere hoogte een onderlinge samenhang. De vraag is dan hoe dat komt. Een antwoord is dat het uitgangspunt van de opstellers van de leerstofomschrijvingen niet zozeer zal zijn geweest het vervaardigen van leerstofinhouden die systematisch zijn afgeleid uit de academische disciplines politicologie en staatsrecht. Men zal eerder tot leidraad hebben gediend de vraag welke kennis en vaardigheden de scholier moet verwerven om aan de publieke meningsvorming en besluitvorming te kunnen meedoen, wanneer hij/zij dat zou willen. De rechtvaardiging van politieke vorming op school wordt immers gevormd door de rol van de burger in staat en maatschappij. Welke kennis moet een abiturient hebben om de maatschappelijke en politieke discussie in de media te kunnen volgen en waarmee moet hij/zij bekend zijn om zijn/haar democratische rechten en plichten te kunnen uitoefenen?

De politiek-staatsburgerlijke vorming kent geen duidelijke omliggende inhoud. Voorts ontbreekt een gestandaardiseerde terminologie. Er is onder de beroepsbeoefenaars geen coherente kijk op wat onder die vorming moet worden verstaan. Ofwel vorming tot burgerschap wordt zo breed opgevat dat zij de leerinhouden van alle sociale vakken op school als het ware claimt als elementen van die vorming. Bij die vorming gaat het om kennis en vaardigheden die nodig zijn voor het functioneren als burger in de samenleving (voorbeelden van vaardigheden die worden genoemd, zijn: informatie kunnen verwerven, feiten en meningen van elkaar kunnen onderscheiden, in een discussie een eigen mening kunnen verwoorden, kunnen omgaan met kaart en atlas). Ofwel vorming tot burgerschap wordt beperkt tot maatschappijleer of staatsinrichting: het behandelen in de klas van het proces van politieke besluitvorming en actuele politieke problemen en verschijnselen.

De leerstofomschrijvingen politieke besluitvorming (maatschappijleer) en staatsinrichting hinken op twee gedachten. Enerzijds valt het accent op het kunnen deelnemen aan de politieke besluitvorming als de toonaangevende kwaliteit die burgers moeten hebben. Anderzijds is de aandacht gericht op kennisoverdracht: verwerven van kennis van de inrichting van het Nederlandse politieke bestel, politieke ideologieën, politiek-sociologische verschijnselen en politiek-maatschappelijke instituties (bij maatschappijleer) en van het openbaar bestuur en beleid, instituties en rechtspraak (bij staatsinrichting).

Ter verontschuldiging van de opstellers van de leerstofomschrijvingen kan worden aangevoerd dat zij ook niet veel houvast hebben aan de uitspraken van de wetgever over politieke vorming op school. De wetgever heeft maar weinig bakens uitgezet die het vaarwater van de politieke vorming op school aanwijzen. De 'politiek' zegt het opleiden tot democratisch

staatsburger wel b
een specifieke bes
tiek-staatsburgerlijk
geringe daadkrach
van politiek-staats

In de naoorlogse p
belang van politiek
het zoeken naar ee
aangelegenheid gel
heid over de concre
vragen met betrek
antwoorden geleid
Gaat het bij de staa
richting van de (de
staatsinrichting alle
materiële zaken als
geval is, welke poli
leerd' en op welke
ming op school daa

Anderzijds ont
de politiek-staatsbu
verschillende schoo
en recht; na de mar
pijleer). Indertijd w
en Wetenschappen
staatsinrichting (Bir
staatsinrichting ver
van Onderwijs & W
de jaren zeventig de
vorming. In het beg
secretaris van Onder
staatsburgerlijke vo
onderbrengen van e
staatssecretaris van
eveneens het onder
maatschappijleer (zi

In de afgelopen jare
ties van geschieden
de vraag wie welk o
dagelijkse praktijk k
of onderlinge afstem
politieke vorming d
noorden en oosten v

staatsburger wel belangrijk te vinden, maar geeft daaraan niet of nauwelijks een specifieke beschrijving. Het gewicht dat door de wetgever aan de politiek-staatsburgerlijke vorming wordt gehecht, staat in schril contrast met de geringe daadkracht tot het nemen van beslissingen over de vorm en inhoud van politiek-staatsburgerlijke vorming.

In de naoorlogse periode hebben opeenvolgende ministers van onderwijs het belang van politiek-staatsburgerlijke opvoeding benadrukt. Tegelijkertijd is het zoeken naar een geschikt onderkomen van die opvoeding een moeizame aangelegenheid gebleken. Enerzijds heeft dit te maken met de onduidelijkheid over de concretisering van staatsburgerlijke opvoeding. Discussie over vragen met betrekking tot die concretisering heeft niet tot consensus over de antwoorden geleid. Op de volgende vragen is het antwoord uitgebleven. Gaat het bij de staatsburgerlijke opvoeding vooral om het leren van de inrichting van de (democratische) staat? Of moet de kennis van de (formele) staatsinrichting alleen als onvoldoende worden gezien en gaat het meer om materiële zaken als waarden- en attitudevorming? En indien het laatste het geval is, welke politieke waarden en attitudes moeten dan worden 'aangeleerd' en op welke didactische wijze moet de politiek-staatsburgerlijke vorming op school daaraan vorm geven?

Anderzijds ontbreekt het aan een gerichte opzet en programmering van de politiek-staatsburgerlijke opvoeding. Die opvoeding kwam en komt in verschillende schoolvakken aan bod (vóór de mammoetwet: staatsinrichting en recht; na de mammoetwet: geschiedenis & staatsinrichting en maatschappijleer). Indertijd werd door de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen Rutten de staatsburgerlijke opvoeding ondergebracht bij staatsinrichting (Binnendijk 1994).⁹ Minister Cals, Rutten's opvolger, bracht staatsinrichting vervolgens onder bij geschiedenis. De toenmalige minister van Onderwijs & Wetenschappen Van Kemenade beklemtoonde halverwege de jaren zeventig de rol van maatschappijleer bij de politiek-staatsburgerlijke vorming. In het begin van de jaren negentig betitelde de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs & Wetenschappen Wallage maatschappijleer als staatsburgerlijke vorming. De Tweede Kamer sprak zich in 1980 uit voor het onderbrengen van elementen van recht bij maatschappijleer. De toenmalige staatssecretaris van Onderwijs & Wetenschappen Ginjaar-Maas opperde eveneens het onderbrengen van elementen van recht en staatsinrichting bij maatschappijleer (zie hoofdstuk 2).

In de afgelopen jaren is het sluimerende conflict tussen de beroepsorganisaties van geschiedenis & staatsinrichting en maatschappijleer ontbrand over de vraag wie welk deel van de politieke vorming moet verzorgen. In de dagelijkse praktijk kan samenwerking tussen de docenten van beide vakken of onderlinge afstemming van de leerstof over politiek er voor zorgen dat de politieke vorming doelmatig tot haar recht komt. Blijkens onderzoek in het noorden en oosten van het land (Dijksterhuis & Westers 1994) bestaat er bij

geschiedenisdocenten weinig waardering over de kennis die bij maatschappijleer wordt opgedaan, terwijl omgekeerd maatschappijleerdocenten weinig waarde toekennen aan de voorkennis die bij geschiedenis & staatsinrichting wordt opgedaan. Dit sluit samenwerking niet uit, maar werkt niet erg bevorderlijk. Zo is er, aldus Dijksterhuis & Westers, geen sprake van overleg tussen de docenten van de twee vakken en evenmin van enige coördinatie van de leerstof. Omdat uit een oogpunt van doelmatigheid en doeltreffendheid van politieke vorming de bestaande versnippering van de lestijd over twee vakken ongewenst is, is samenwerking of onderlinge afstemming wel het minste dat kan worden gevraagd.

Afgaande op de onderzoeksresultaten meen ik dat samenwerking van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten een noodzakelijke voorwaarde - zij het geen voldoende voorwaarde - is voor een kwalitatief meer verantwoorde vormgeving van lessen over het proces van politieke besluitvorming in Nederland en dat in de internationale politiek. Gegeven de competentiestrijd over politieke vorming en gegeven de geuite wens van vakorganisaties tot het gescheiden aanbieden van geschiedenis & staatsinrichting en maatschappijleer, verdienen mijns inziens de plannen van de Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs ('Commissie-Ginjaar-Maas') tot afstemming en samenhang tussen geschiedenis & staatsinrichting en maatschappijleer steun.¹⁰ Die ondersteuning heeft dan vooral betrekking op de afstemming van de vakinhouden politiek.

Bezien vanuit een ander gezichtspunt is er de tegenstelling tussen de (hoge) verwachtingen die de wetgever heeft van de politiek-staatsburgerlijke vorming en het niet effectueren van maatregelen om vakbekwame leraren te krijgen. Minister Cals (Kamerstukken 5350, 1961-1962) en de Tweede-Kamerleden Schuring, Tilanus en Bos (Kamerstukken 11 111, 1970-1971) leggen een verband tussen een geringe belangstelling van jonge kiezers om gebruik te maken van het kiesrecht en het beschouwen van staatsburgerlijke vorming als een luxe.¹¹ Het bevoegd verklaren van geschiedenisdocenten voor staatsinrichting, de moeizame gang van een bevoegdheidsregeling voor maatschappijleer en het achterwege laten van een verplichte nascholing 'politiek' duiden niet op de zorg voor het waarborgen van vakinhoudelijk toegeruste leraren.

De discussie tussen minister Cals en de Tweede Kamer over maatschappijleer in het begin van de jaren zestig en die over de voorstellen van de WRR uit 1986 over staatsinrichting en maatschappijleer, zoals neergelegd in het advies over de basisvorming, waren onder meer gekleurd door de vrees voor een te overladen programma voor de leerlingen. De kwestie van een te overladen vakkenpakket is voortdurend op de achtergrond aanwezig bij vernieuwing van de inhoud van het voortgezet onderwijs. Ook de voorstellen van de Stuurgroep Profiel Tweede Fase VO over (geschiedenis &) staatsinrichting en maatschappijleer staan mede in dit teken. Het valt te billijken dat rekening wordt gehouden met de belasting van de leerling. Het heeft er echter veel van weg dat het argument van een te zware belasting vooral

wordt gehanteerd wanneer aan de politiek-staatsburgerlijke vorming haar nut nog maar moet worden overtuigd.

Een politiek-staatsburgerlijke vorming, het bijbrengen van kennis van politieke inzicht, staan, zal zich gemakkelijk laten aanpakken. Het traal element heeft het karakter van een sleutel. De docent vormt de sleutel. De docenten zijn een noodzakelijke voorwaarde voor de politieke-feitenkennis van de leerlingen. De geschiedenis- en maatschappijleerdocenten moeten kennis van politieke inzicht, politiek een noodzakelijke voorwaarde voor de vorming. Per slot van rekening kennis van de stofomschrijving (maatschappijleer)

Wat docenten weten moet worden lesgegeven. De vernieuwing van de vorming en maatschappijleerprogramma's vereist van de docenten kennis van een politicologisch proces die voor het thema politiek van docenten geschiedt. Zij niet thuis zijn in dit proces via nascholing en/of onderzoek naar het proces van onderzoek naar het proces, het gebruiken van de methode blijkt de methode van de maatschappijleerdocenten weinig opgedaan. Zij lopen op de methode van de maatschappijleer.

Er zijn verschillende manieren waarop kunnen worden afgezet. Het is onmogelijk is, brengevaliteit van een deel van de Kennelijk vinden die kennis niet nodig hebben. Het is duidelijk voldoende proces bij te brengen.

Aan welke vakinrichting politieke vorming moet worden maatschappijleer en de gedachten van de sociologie, bestuurskunde

wordt gehanteerd wanneer het gaat om het toewijzen van het aantal uren aan de politiek-staatsburgerlijke vorming, onder het motto dat die vorming haar nut nog maar moet bewijzen.

Een politiek-staatsburgerlijke vorming waarin het overdragen van kennis, het bijbrengen van inzicht en het aanleren van vaardigheden voorop staan, zal zich gemakkelijker kunnen bewijzen dan een vorming die als centraal element heeft het vormen van houdingen. De vakbekwaamheid van de docent vormt de sleutel tot de kwaliteit van het onderwijs. Vakbekwame docenten zijn een noodzakelijke voorwaarde voor goed onderwijs. Hoewel politieke-feitenkennis niet de enige standaard is om de bekwaamheid van geschiedenis- en maatschappijleerdocenten te meten, kan men betogen dat kennis van politieke instituties, Nederlands politieke bestel en internationale politiek een noodzakelijke vereiste is voor een professionele docent politieke vorming. Per slot van rekening heeft de kennis die is getoetst betrekking op kennis van de stofomschrijvingen staatsinrichting en politieke besluitvorming (maatschappijleer).

Wat docenten weten en denken dat zij weten, is van invloed op hun lesgeven. De vernieuwing van de inhoudsomschrijvingen van staatsinrichting en maatschappijleer - zoals vastgelegd in ministeriële regelingen examenprogramma's geschiedenis & staatsinrichting en maatschappijleer - vereist van de docenten dat zij zich daarvan rekenschap geven. De neerslag van een politicologische benadering in de eindtermen staatsinrichting en in die voor het thema politieke besluitvorming binnen maatschappijleer vraagt van docenten geschiedenis & staatsinrichting en maatschappijleer - wanneer zij niet thuis zijn in die benadering - het op peil brengen van hun vakkennis via nascholing en/of het bijhouden van de vakliteratuur. Uit de uitkomsten van onderzoek naar het volgen van nascholing, het lezen van vaktijdschriften, het gebruiken van handboeken en het werken met een recent uitgekomen methode blijkt dat een deel van de geschiedenisdocenten en maatschappijleerdocenten weinig of geen kennis van de politicologische aanpak heeft opgedaan. Zij lopen daarmee achter bij de ontwikkeling in staatsinrichting en maatschappijleer.

Er zijn verschillende maatstaven waartegen de onderzoeksuitkomsten kunnen worden afgezet. Hoewel het vaststellen van een absolute maatstaf onmogelijk is, brengen verscheidene uitkomsten het geloof in de professionaliteit van een deel van de docenten politieke vorming aan het wankelen. Kennelijk vinden die docenten dat zij het verwerven of bijhouden van vakkennis niet nodig hebben voor hun beroep. Deze docenten achten zichzelf klaarblijkelijk voldoende toegerust om leerlingen kennis van het politieke proces bij te brengen.

Aan welke vakinhoudelijke eisen zouden eerstegraads docenten politieke vorming moeten voldoen? Gezien de politicologische benadering bij maatschappijleer en staatsinrichting, komen, min of meer in aansluiting op de gedachten van Hoogerwerf (1988a), in aanmerking de vakstudies politologie, bestuurskunde, sociologie en geschiedenis. Voor politologie en

bestuurskunde geldt als aanvullende eis dat in het studieprogramma - waar dat niet het geval is - de vakken staatsrecht en internationale betrekkingen dienen te zijn opgenomen. Voor sociologie en geschiedenis geldt als aanvullende eis dat politicologie, staatsrecht en internationale betrekkingen als bijvakken deel moeten hebben uitgemaakt van het studieprogramma. Deze studies, in combinatie met de universitaire lerarenopleiding, leveren de standaarden voor de vakkennis: kennis van de hedendaagse politiek.

Wanneer docenten door studie of nascholing niet vertrouwd zijn met de politicologische benadering van staatsinrichting en politieke besluitvorming, mag niet worden verwacht dat zij die benadering op verantwoorde wijze vorm en inhoud kunnen geven in lessen staatsinrichting en maatschappijleer.

Het onderzoek toont het belang van vakstudie en dat van onderwijservaring aan. Vooral docenten die de studie politicologie hebben gevolgd, komen goed uit de bus. Voor het vak maatschappijleer betekent dat wanneer het enerzijds meer docenten met een doctoraal diploma politicologie zou tellen en anderzijds meer docenten zou tellen met een onderwijservaring die vergelijkbaar is met die van docenten geschiedenis & staatsinrichting, docenten maatschappijleer gemiddeld niet minder politieke kennis hebben dan docenten geschiedenis & staatsinrichting.

Van goed opgeleide en vakinhoudelijk bekwame docenten politieke vorming mogen geen wonderen worden verwacht voor het niveau van politieke kennis en dat van politieke participatie van scholieren. Wel dat docenten, gemeten naar professionele maatstaven, scholieren voldoende kennis en inzicht van het proces van politieke besluitvorming kunnen bijbrengen. Bezien vanuit het democratisch ideaal en de politieke gelijkheid, behoren docenten politieke vorming zoveel mogelijk alle scholieren dezelfde politieke kennis bij te brengen die nodig kan zijn om als staatsburger zelf voor hun politieke rechten op te komen. Dat vraagt om docenten die er qua vakkennis voor zijn toegerust.

Noten bij hoofdstuk

1. In paragraaf 9.3.4 is de uitspraak van de Raad van State in de muling zal er toe hebben geleid dat de Raad van State goed heeft beantwoord.
2. Deze negen items zijn opgenomen in de lijst van de beste bestuursorganen van Nederland (vrouwen stemmen niet op de Raad van State van de regering), 61 (functie van de Raad van State), in paragraaf 9.3.4 is besproken.
3. Tabel 12.I geeft de verschillen in kennis tussen mannen en vrouwen op het gebied van politiek bestaan uit deze verschillen.

Tabel 12.I: Verschillen in kennis tussen mannen en vrouwen

verschil*
mannen
vrouwen

* significantie .001

4. In een cartoon van V. J. van Veen, *Decision Making. A Psychology of Choice*, Mann (New York: The Free Press, 1965), wordt tot uitdrukking gebracht: "Lou nongovernmental, China, should we set up a committee to decide where we should live where we should live?" De cartoon is het verondersteld te zijn.
5. In tabel 12.II zijn de verschillen in kennis tussen mannen en vrouwen op het gebied van politiek bestaan uit deze verschillen.

Tabel 12.II: Verschillen in kennis tussen mannen en vrouwen

verschil mannen en vrouwen*
leerinhouden politiek (actuele politieke gebeurtenissen)

* significantie .001